Стефан Кожухаров (София)

*ПЕСЕННОТО ТВОРЧЕСТВО НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВНИК НАУМ ОХРИДСКИ**

Неизвестният автор на най-старото житие на Наум Охридски (X в.), след като съобщава оскъдни сведения за учителя си, за „да не остане без помен презвитерът Наум, брат и съратник, и състрадалец на блажения Климент, заедно с когото изстрада много беди и страдания от еретиците“[1], с простосърдечна тъга изповядва: „А аз, братя, окаяният, изпитах голяма скръб заради паметта на нашите блажени отци, когато исках да намеря описано цялото им житие от някого от онези, които биха знаели целия им живот в подробности отначало и чак до смъртта, но не намерих. Защото аз зная малко, колкото самите блажени отци ми казаха. И се канех да пиша, но не се осмелявах, защото исках да намеря нещо повече написано. Но ако ли някой намери написано от други, нека не придиря на нас убогите и грубите, като знае, че много повече от това са извършили отците и много знамения са сторили. Но само това те ни казаха, а другото премълчаха поради смирението си.“[2]

Многобройните изследвания на Кирило-Методиевската проблематика и на литературата ни от периода на „златния век“ и досега не са отишли много по-напред от признанието на автора от X в. в знанието ни за личността и делото на Наум Охридски. Учебниците и академичните трудове му отделят твърде малко място и го характеризират единствено като просветител, наставник и учител[3]. „Историята — преценява Ив. Дуйчев — е била твърде несправедлива спрямо един от най-големите български просветители, какъвто несъмнено е Наум Охридски. Събрат и пръв съратник на бележития български книжовник и просветител Климент Охридски, Наум винаги е оставал някак си в сянка. Ние днес знаем твърде малко за него, остават неясни множество подробности от неговия живот и дейност.“[4]

Оскъдните сведения за живота и дейността на Наум Охридски се съдържат в две старобългарски и две написани на гръцки език жития, а косвени податки се извличат от изворите за Кирил и Методий и за Климент Охридски[5]. Наум е един от първите ученици на първоучителите, придружава ги и взема дейно участие в просветителната дейност в Моравия и Панония, пътува с тях в Рим (867—869), където е ръкоположен за презвитер. След смъртта на Константин-Кирил той се връща с Методий в Панония и Моравия, беззаветно отдаден на просветителна дейност. Преживява разгрома на славянското богослужение и просвета в Моравия, изтърпява затвор и физически мъчения. Прогонени от немските войници, Климент, Наум и Ангеларий се добират до Белград, откъдето са изпроводени при княз Борис, който ги приема радушно и им създава най-добри условия за книжовна и просветителна работа. В българската столица

---

* Сп. Литературна история, кн. № 12, 1984.

Наум пребивава от 886 до 893 г., когато е изпратен от цар Симеон в областта Кутмичевица да продължи делото на Климент Охридски, който е избран за епископ от Преславския събор (893). Седем години по-късно (900) Наум се оттегля от тази длъжност и последните 10 години от живота си прекарва в построения от него с подкрепата на княз Борис I и цар Симеон манастир „Св. Архангел" на брега на Охридското езеро. Със сигурност се знае датата на смъртта му — 23.XII.910 г.[6].

Бележит деец от класическия период на старобългарската култура и литература, Наум е непознат като писател. За книжовните му занимания съществуват само догадки. Известно е, че е подбуждал и насърчавал Константин Преславски при работата му над Учителното евангелие (Азъ оумаленныи Константинъ оубѣжденъ бывъ на се твоимн прошенїн братє Наоуме — отбелязва еп. Константин в предисловието); с основание се допуска, че е превеждал, преписвал и писал книги, логично е и предположението, че книжовните му занимания са били свързани с богослужебни книги, които обикновено не носят авторски означения. И досега обаче Наум Охридски остава творческа загадка.

Щастлива находка по време на работата ми с ръкописите от сбирката на Зографския манастир на Атон позволява Наум Охридски да бъде въведен в историята на литературата като автор, като поет. Става дума за една поетическа творба, в чийто акростих е скрито името на автора — Наум.

През м. юли 1978 г. на неколцина български филолози — проф. Хр. Кодов, ст.н.с. Б. Райков и Ст. Кожухаров — ни бе дадена възможност да работим в библиотеката на Зографския манастир на Атон, с цел да се подготви научен опис на ръкописната сбирка. Докато описвах ръкопис № 88 (според известния каталог на Г. А. Илински)[7] — *Служебен миней за м. септември, октомври и ноември* от XIII в., забелязах и разчетох акростиха в един канон за апостол Андрей, чиито първи букви на тропарите от IX песен образуват името Наум. Така — за кой ли път вече — произведение на старобългарски писател от IX—X в. бе открито в небългарски препис, направен няколко века след възникването на творбата. Без да описвам подробно ръкописа, тук ще се спра само на някои негови важни особености.

В досегашните обзори и каталози на Зографската сбирка ръкоис № 88 е отбелязван само с по няколко реда. Докато Илински съобщава само за броя на листата, материала, формата, датировката и правописно-редакционните особености,[8] А. П. Стоилов дава сведения още за текстовото поле и за наличието на втори писач, цитира образец от текста и приписката на л. 1, написана със среднобългарски правопис и полууставно писмо не по-рано от XIV в.[9]: Дрвгы мнисць нмѣжн въ себъ г҃. мца. септв҃. н окт҃а҃ н ноябрь. н на концн Анр҃ев а҃пл҃а: ѕ҃ канона. Всъщност ръкописът е изключително ценен и ще заеме важно място в бъдещите проучвания на ранните преводи на минеите. Ако и да е писан със сръбски правопис по отношение на носовките и във сръбска езикова среда, той несъмнено възхожда към български протограф, свързан с глаголическата традиция. За това свидетелстват не само палеографските, но и структурните и текстологическите характеристики на ръкописа.

Уточнявайки Стоилов, трябва да добавим, че ръкописът е писан най-малко от трима преписвачи: още на втория лист се появява втора ръка, чието писмо показва връзка с доресавска традиция, а на четвъртия лист няколко реда пише трета ръка с висящо писмо — рядко срещана техника на писане, особено в сръбските ръкописи. Тези три ръце са изписали различно количество текст — първата ръка остава основна, преобладаваща.

Твърде интересна е структурата на химнографските композиции в разглеждания миней. Наблюденията в тази насока установяват два етапа на структуриране на този тип служебни минеи. Първият етап, който е отразен в най-ранните славянските преписи на служебните минеи, т.нар. новго-

родски минеи от XI в., издадени от В. Ягич,[10] свидетелствуват за формално съединяване на химнографските жанрови форми, съществуващи първоначално в различни жанрово-специализирани сборници като стихирара, кондакара и пр. Тук все още не можем да говорим за химнографската композиция, а по-скоро за механично обединяване на жанровите форми. Вторият етап дава функционална систематизация на различните песнопения, която съответствува на хронологичната последователност на тяхното изпълнение. Тук вече говорим за стройна композиция, която се утвърждава в ръкописната традиция и същевременно става продуктивен модел, по който се създават нови творби. Именно тези два етапа в развитието на структурата на служебните минеи, известни по много български, руски и сръбски ръкописи дори до края на XIV в., са отразени в Зогр. 88 и свидетелствуват за връзката му с най-ранните преводни минеи.

Ръкописът е интересен с още една черта. Тук можем да наблюдаваме как проникват новите, славянските произведения в този тип преводни химнографски сборници. Например след службата за Димитър Солунски (26.X.), на л. 117б, преписвачът е отбелязал: Кн҃. В҃. Дмнтрню. нщн прⷮ ноєвромь. Препратката се оказва точна — веднага след службата за 31.X., преди началото на текстовете за м. ноември, е поместен отделно Канон за Димитър Солунски, който в изследванията се свързва с името на Методий и се предполага, че е писан от него в Моравия.[11] Сам по себе си преписът на предполагаемата Методиева творба е ценен за историята на текста ѝ, но тук особено значение за връзката на ръкописа с най-ранната, с Кирило-Методиевската традиция придобива фактът, че канонът е преписан отделно, като добавъчен, несвързан с пълния текст на службата. По същия начин, както ще се види по-нататък, е вписан и канонът за апостол Андрей, писан от Наум Охридски.

Една палеографска особеност подсказва, че ръкописът е копие от български протограф, който е бил в пряка връзка с глаголическата традиция. Става дума за твърде често наблюдаваната поява на ъ на мястото на ѣ — напр. ъко и мн. др., което се интерпретира в посочения смисъл.

Заслужава да се отбележи и наличието на т.нар. тита-нотация в ръкописа, която го определя и като музикален паметник. Знакът ⳨ с музикално значение е отбелязан на няколко места в ръкописа, вкл. и в Канона за Димитър Солунски.

Преценявайки в съвкупност палеографските белези на ръкописа, можем да заключим, че той ще е възникнал не по-късно от средата на XIII в.

Най-силното доказателство за българската основа на ръкописа, онова, с което той придобива изключително значение за историята на литературата, несъмнено е наличието в него на произведение от Наум Охридски — Канон за апостол Андрей.[12]

В края на ръкописа под дата 30.XI е поместена Службата за апостол Андрей, преведена от гръцки; тя съдържа стихири и канон със седален след III песен, но без кондак и икос. Веднага след преводното произведение на л. 207б—210б се намира II канон на IV глас: Кн҃. В҃. глⷭ. Д҃. Това е произведението на Наум Охридски.

Канонът е пълен — изграден е от 9 песни (закономерно отсъствува II песен), всяка от които има по 4 тропара. Първите букви на тропарите — общо 32 — образуват следния фразов акростих: пръвлго хрⷭтова сла хвалн ннщнн наѹм. (ПЪРВИЯ ХРИСТОВ АПОСТОЛ ВЪЗХВАЛЯВА НИЩИЯТ НАУМ). След III песен на канона е поместен седален, а след VI — кондак и икос, които закономерно не са включени в акростиха. Подир канона намираме светилен, 3 стихири на IV глас по подобен дасть знаменне, кратка

стихира с надпис а, което вероятно е означение на I глас, и ст҃ра: гла҃. н҃: – която най-вероятно изпълнява функцията на Слава по отношение на предходния цикъл хвалитни стихири. Добавените след канона светилен и стихири недвусмислено подсказват, че пред нас е не отделен канон, както би следвало да очакваме от надписанието му, а непълна служба, от която липсва вечерният дял, а утринният е пълен. Тази констатация поражда редица въпроси, които са предмет на друго изследване; тук ще се спрем по-подробно на канона, който носи името на своя автор в акростиха.

Ето как е осъществено вплитането на акростиха в началните букви на тропарите:

Песен I — 1. Пръвѣ. . .
2. Работы. . .
3. Вндѣ. . .
4. О тебѣ. . .

Песен III — 1. Аѓла. . .
2. Горѣ. . .
3. Освѣтова. . .
4. Хероувнмоу. . .

Песен IV — 1. Рѣка. . .
2. Слышаше. . .
3. Твоѥ. . .
4. О тебѣ. . .

Песен V — 1. Вь всоу. . .
2. Аньдрѣю. . .
3. Слышаше. . .
4. Любовню. . .

Песен VI — 1. Ада. . .
2. Ходѣ. . .
3. Въ поучннѣ. . .
4. Адамлоу. . .

Песен VII — 1. Любовню. . .
2. Ндеже. . .
3. Немоудрнн. . .
4. Ндын. . .

Песен VIII — 1. Шетанніѥ. . .
2. Что. . .
3. Нмѣѥ. . .
4. Нзбавленн. . .

Песен IX — 1. На крѣтѣ. . .
2. Азь. . .
3. Оуподобн сѧ. . .
4. Матн. . .

Както е добре известно, фразата-акростих, вграждана в каноните, е относително най-устойчивата, най-трудно променяща се част от текста на произведението, в което е вплетена, поради това че отделните букви на акростиха се свързват в думи едва когато бъдат събрани заедно от началата на тропарите. Промени настъпват предимно когато произведението се пренася от един извод в друг (напр. от старобългарски на сръбски или руски извод). Това води до механична замяна на едни буквени знаци с други, отразяващи фонетичните особености на новия извод. Най-често тези промени засягат носовите ѫ и ѧ и ятовата гласна ѣ. Друг вид промени

настъпват, когато се нарушава целостта на текста чрез механично или целенасочено съкращаване на произведението или чрез интерполиране на нови тропари или на тропари от друго произведение на същата тема. В такива случаи именно изследването на акростиха ни дава важни сведения за съхраненост та на текста.

В случая не може да става дума за промени в резултат на съкращаване или интерполиране, защото симетрията, основният закон на жанровата форма канон, е напълно спазена — всяка песен има по 4 тропара. Фразата-акростих прѣвлго хрстова сла хвалн ннщнн наѹм не съдържа гласни, които подлежат на промяна при пренасянето на произведението от старобългарски на сръбски извод. Единствено съмнение, че нещо е променено, буди буквата о в първата дума, четвърта поред, с която започва богородичният тропар на I песен, където би трябвало да стои буква а. Очевидно тук или е променено началото на тропара (и това е по-вероятно), или при преписването на канона е бил заменен целият богородичен тропар (което изглежда по-малко вероятно). Правилно би било вместо прѣвлго да бъде прѣалго. Сигурен отговор на въпроса за първоначалния вид на този тропар ще можем да получим, когато бъдат открити нови преписи на канона и бъде възможно да се изследва историята на неговия текст.

Тук публикувам текста на творбата и снимки от ръкописа.

КѦ. В. ГлѦ. Д. Пѣ. А Ірмо ·:· Поражен ѥгѵпа ·:·

Прьвѣ ѥсн всѣхь. прьвозданна те ствариѧѥть свѣтнлѧ ѡ земѧн свѣтнтн велѣ. ѡмрачен'нѣѥ льстїю. дїѧволею. н кь свѣтоѹ ѥго всѣ наставі ·:·

Работы хотє ѝзбавнтн. всѣхь сьдѣтель прнде на землю. вьзываѥте сте ѡ льстн земльныѥ весєле тебе. земльннѥ кь свѣтоу наставнті ·:·

Внде влко льстню ѡмраченьныѣ ѥзыкн зовешн кь себѣ свѣтоу сте апла Аньдрѣѥ веле ѥмѹ вельгласно тебе всѣмь проповѣдатнн ✠

Б: О тебе рчннѧ Дво матн вса нспльнніше се нсь чрѣва бо твоєго свѣть нзьшьль ѥсть свѣта апла ѧвн всѣхь свѣтєща ·:·

Пѣ. Г. Ѭрм: Оѹ врѣжен::

Апла те сте хь нарѣ . послатн вь ѥзыкн н все к немоу прѝвестн вѣрою вьпѝюще. нѣсть ста ·:·

Горе ты сте дхомь стѣінмь. пълншн ѡледѣвшѣѥ земле. льстню грѣховѝою вѣрою вьпнюще. нѣ·:·

Ѳсвѣтова тѣ вселеноѹю сте. дхомь ѡстовавaньны Андрѣю апле. зове ѥзыкн вьпѝ нѣ ·:·

Б Херѹвнмоѹ оѹпобн се вьпнѧше сте апле. снцѣ рожєньноѹ ѡ двы Хоу ѥзыкн прнзнваѥ вьпнюще нѣ ста ·:·

Сѣ. Глѣ. Г. По : ://

Тожѣ ѡчнѣ тожѣ мтрнѧ. н всь благотн дховна Петра звавь тънно Ан'дрѣю прѣхвалне томоу вьзвѣстн Га Іса. ѥгоже показатн Нѡа агнца бжнѧ того ѡлн ннѝѧ вь паме ты спстн вѣрою хвалешнхь те ·:· —

Пѣ. Д. Ѭрмо: : Оѹслышалъ ѥсть прро ·:· —

Р Рѣка напльненьна воды животьныѣѥ вселенѫю напон сте аплн Андрѣю разоѹмомь невѣрьннѥ ѣзыкн твонмь оѹченнѣмь ·:· —

С Слышаше все странѣі стыѥ гласн твонхь апль гн твоѣѥ славы нспльнн се земла вса ·:·

Т Твоѥ славноѥ апле прркн прѣблжене прнрнщоуще вь все земле. стомъ прншьствнѥмь. твоєго хваленнѧ нспльнн сѧ вса землѧ.

О Б. О тебѣ прѣстаѧ н прѣславнаѧ вьзьпн прркь речена быше. се бо снь твон ѧко стрѣлою. апламь прострѣлн зловѣрнѣѥ.

Пѣ. Ѥ. Вьснѧн мї гн:

В Вь всоѹ землоѹ нзыде глѣ твон апле. ѧко громь оѹбоѹжаѥ спецеѣ невѣрнѥмь прнце нзь вьстокь ѣко мльнын просвѣтоваѣ все коньце ·:· —

А Аньдрѣю сѵ̄е сле провьзванне Хс̄о мь прнводнниче а̄пл̄амь. всѣмь бо вьпнїе н
рече: : се вь нстнноу оумь бжн н бь̄ же всѣхь сп̄снтель нш̄ь. Хь̄ цр̄ь мнрьнь̄ін ·:· —
С Слы̑шаше всн конци земльнн твоїе с̄тоїе проповѣданнїе а̄пле н оу̑боюаше се
л.208б страхн грьмещаго тн̄ гласа.// вь вѣроу̑ Хв̄воу всѣхь с̄рца растеща ·:· —
А Б̄ Любовню пр̄ѣстаю бц̄е дво роже̑ннаго нс тебе сна̑ ражегь се а̄пл̄амь попалн
безьбжнїе все. бговѣрнємь земль насѣю ·:·

П̄ѣ. S. Вь поучннѣ: :

А Ада все дошедьшее ꙗзыкн а̄пле с̄те вьскрѣсын вельг̑сно проповѣданнємь
вьзьпн поканте се прнбланжн бо се врѣме всѣхь сп̄сенню ·:·

Х Ходе Нс̄ь по морю жнтенскомоу̑ оу̑лавлꙗюѣть те оу̑ловнтн хоте тобою все
ёзыкн̄ с̄те апле моудре ꙗко рыбнтвомь. словомь оу̑сть твон̑ь ·:· —

В Вь поу̑чннѣ безьбжнїю погрезьше все странꙑ а̄пле. ёзыкн моудре ꙗко рнбꙑ
оу̑ловль прнвлѣче кь Хоу̑. ёже внд̑вь вьзвесели се Х̄ь. главоу̑ твою вѣньча с̄те
н славнн Андрѣю а̄пле ·:·

Б Адамлоу̑ н Ꙗ̄вужнноу̑ клетвоу. вь чр̑ѣвѣ своємь двнце погроу̑зы.
пр̑ѣд̑ѣдоу рож̑ьшн сна̑ безьмоужнаꙗ Хā бā ѥго̑ мн̑ безь пр̑ѣстанын ѡ̑ на̑ вѣчающнх
те всегā мт̄рь бжню ·:·

Кô. Глā. В̄. По̑ Вь млнтвахь неоу̑: :

Моу̑жствоу тезнонменнть. б̄гоглснаꙗ цр̑ковь прпб̑наго врьховнаго петрова
сьроднка. похвалнмь ꙗко пр̑ѣже сего. ннна н на̑ вьзываѣть ѡ̑брѣтохомь
прндѣте желаньнагоѡ ·:·

нкô ·:· : :

Съ выше оу̑бо Дв̄дь оуставлꙗтн грѣшнка. ꙗкоже мене повѣдатн бжнꙗ
оуппоб̑н ѡ̑правданнꙗ. обаче кь вѣрѣ оу̑чнть пакын. н сльзамн множашнмн
нсповѣ//даіѣть дн̑ь бжогласїе ёго. аще н оуслышнть с̑рца нь не ѡ̑жестыть.
ꙗкоже ѝног̑а ѝзль р̑азражн. на̑веде о̑убо прочеі̑е пс̄лма. вса землꙗ г̄вы понте. (ѡ) брѣтохомь прндѣте желаі̑магоѡ :

П̄ѣ. З̄. Ꙗ̄рм̄. (Т) ѣлоу оубо злам̑ : :

Любовню Хв̄ою с̄те свезань бы̑вь. прѣтече все конце земле. дошб̑же до
патрнꙗ̑рскаго гр̑ тын. а̄пле вельг̑сно вьпнїаше. сп̄са прославлꙗе ·:·

Ндѣже с̄тынма тѣн ходнвь ногама с̄те а̄пле. ѡбл̑нча̑ Ꙗ̄гуп̑та. безбжнаго ц̄рꙗ
зловѣрна по что рече безоумне зовешн̄ сь мно̑ю бл̑нь бь̄: :

Немоудрнн цр̄ь повѣлѣ те свезатн с̄те апле. Андрѣе. рѣшещаго нс тмы все н
вь тьмницоу̑ же самь сн тьм̑нь. ты же вьпнꙗше бл̑нь бь̄ ѡ̄ць. нш̄н̑ѣхь : :
Б̄ Нд̑ьін ты на соудниде свезань апле̑ оупо̑бн се хо̄у рож̑еноу ѡ̑ дв̄ы ц̄е.
непр̑ѣстанно вьзьпн не поклоне се тварн ре . Хо̄у цр̄оу вьпнїе бл̑нь бь̄ ѡць нш̑ ·:·

П̄ѣ. Н̄. Ꙗ̄рм̄. Вь ѡг̄нн пламеннѣ пр̑ѣ : :

Шетаннїе мтлꙗ врага тын стоїе на соудншн ѡбличева. бā же с̄те проповѣдаше
вьпнїе г̄а по : :

Что вьсоуі̑е мнтлю гоубншн се рече невѣроуі̑е творцоу бо̄у всѣхь ёмоуже азь
вьпню г̄а : :

Нмѣі̑е велнїе тѣн ѡ̑ Х̑е дрьзновѣннїе с̄те а̄пле моудре. Ꙗгу̑пт̑нёво зловѣрнїе
побѣдн пѣтн непр̑ѣстанно веле г̄а ꙗдиного много мло̑са н пр̑ѣвѣзьносте ѥго : :

Н Б̄ Нзбавленн бы̑хомь тобою дво. ѡ̑вн̑нщанна пр̑аднꙗго. сн̄ь бо твон ꙗко
л. 209б стрѣ//лами оустрѣлы зловѣрнне а̄пле. бл̑готе̑ню Хā бā ёдиного млосрда сьдтелꙗ
всачскы : :

П̄ѣ. Ѳ̄. Ꙗ̄рм̄ось. Створн дрьжавоу мн̑ : :

N На кр̑тѣ веле прнвезаты те с̄те зловѣрьны. ёгупть злѣ проужаі̑е се.
задавлень бесо̄м̑ь бы̑вь н злѣ нзьшь̑. ты на немь внсе вѣрньїі̑е прнгласы̑
напрaвлꙗе кь Хо̄у поуты мнр̑нм̑ :·

А Азь тн вьпнѣше всѣмь ст҃е не оустрашоу̑ се кр҃та нь поклоноу̑ се ѥмоу̑. сп҃сы чьстьны крьсте н даж̂ь ме оу̑чнтелю. да тобою врага побѣж̂оу̑ н всы вѣрныи тобою wбрѣтохомь спсенне : :

ОУ ОУподобн се оучнтелевѣ смрьтн ст҃е тоу бо оуже вьселнѣёшн се вьн̂бнаѣ села. ствар҃ѣё се а҃нгломь с нмн же н҃нѣ моле сѧ непрѣстан оу б҃га всѣхь за д҃ше нш̃е: :

М Б҃ Матн прѣч̂нтаѣ прѣстаѣ д҃внце ѣк соущы нзбавленнѣ всѣмь не прѣстан за ны млешн б҃а ѥгоже родн. сп̂сты все нз напастн да те прнлежьно вь паметь а҃па вьзвелнчнмь : :

СВ҃Ѣ :

л.210 Аньдрѣю Хр̃у боу̑ вьзлюблене. вьзрн горѣ н выж̂ь. г҃дѣ те зоветь вл̂ка же н гв̃. капля҃мн бо крьве твоѥе всоу зем̂оу просвѣтова сьдѣтелю всѣмь поющнмь те сп̂санн.//

Стр̂е. Гл҃а. д҃. По̂. Дасть знам: :

Х҃ь зовет҃ь те w̃ морѣ жнтѣнскаго ст҃е веле ѥтебѣ оулавлѣтн вс погроу(же)ныѥ льстню днѣволею н на трапезоу же н҃бснёую славнне рнбь wц̃оу прннестн нхь же прѣдь зре веселншн се ст҃е Іс̃ь мл̂осрьдь н сп̂сь д҃шамь н҃шнмь: :

Вьселеноую всоу прѣлѣтѣвь ст҃е. сле Х҃ѣь. ѣко wрьль крнлатн прѣнде вь Ахню хоте творнтн п҃тѣнце х̂оу. wмрaченнѣ льстню днѣволею агнѣтовоу же льсть поправь зовешн Х҃а б҃а н сп̂са д҃шамь н҃шнмь ·:·

Оучнтелевѣ стр̂ѣтн. оуп̂облаѣ се ст҃е. тѣ вьзвесели се ѥгда вндѣ крьсть. к немоуже выпнѥ рече снце. прѣсты Х҃е сп̂сн ме. ѣкоже оучнтеѣ моего. ндѣже нн҃нѣ. вьдвар҃ѣе се. безь прѣстанн молн за ны. Т̂са мнлсрьд сп̂са д҃ша:

А і Андрѣю р̂ауѥ се нгран. зане wбрѣте свѣтнльнькь снѧнын. славѣ соущ̃а сн̃ца Х҃а свѣтодав҃ца. ѥгоже сь//дрьже вь вѣрѣ проповѣдаль ѥсн Кнфѣ. да боу̑дета ѥмоу̑ оученнка. ѣкоже н брата ·:·

Стр̂а:. Гл҃а. Н:.

Проповѣдннкь вѣрѣ. н стража словесе. Ан҃дрѣю прославнмь. тако бо чавкы нз глоубнны нзведе. з̂а трьсть. кр̂ьсть вь роук8 носе. н расѣѧннѣ по земли снлою нзводнть д҃ше. w̃ заблоу̑ж̂ення вражня. прнводнть кь б̃оу дарь пр̂нтьнь. прнсно сего вѣрнн сь лнкы оученнкь Х҃ѣь вьсхваллмь. ѣко да молнть Х҃а. да мнлостнвь боудеть намь вь д҃нь соуд҃ныи : —

* * *

Акростихът в публикувания канон за апостол Андрей ни дава името на неговия автор — Наум. Какви са основанията в този Наум да виждаме ученика на Кирил и Методий? Кога и къде е писано произведението? Можем ли изобщо само въз основа на текста на творбата и името от акростиха да твърдим със сигурност, че това е Наум Охридски, а не някой друг, неизвестен книжовник със същото име?

На поставените въпроси утвърдителен отговор дава анализът на текста, езика и съдържанието на творбата, нейната съдържателна връзка с Кирило-Методиевата просветителна дейност.

Езикът на произведението съдържа белези на дълбока старинност, които го заземяват в класическата старобългарска епоха. В думата нншчнн от акростиха е запазен първият засега пример за развой на **tj*>шч, което се предполага в основните трудове по старобългарски език и в трудовете по история на българския език като мек вариант на шт. Изказано е и предположението, че глаголическата графема за шт представя лигатура на шч. Същевременно диалектоложките изследвания установяват, че тази особеност е характерна за югозападните и южните български говори,

залегнали в основата на старобългарския книжовен език.[13] С особеностите на тези говори може да се свърже и отсъствието на Т във формата за 3 л. ед. ч. на глагола хвалнтн҃хвалн от акростиха. Форми без Т в окончанието за 3 л. ед. ч. на сегашно време са засвидетелствувани и в Супрасълския сборник[14]

Отбелязаната езикова особеност покрай значението си като лингвистичен факт косвено дава сведение за произхода на Наум, за областта, където е роден — югозападната област на българската говорна територия. Тя е от изключително значение за атрибуцията на произведението, най-силното доказателство за това, че в Наум от акростиха трябва да виждаме Наум Охридски.

Връзка с класическите старобългарски паметници като Мариинско евангелие, Супрасълски сборник и Синайски псалтир намираме във формата Хрстовл в акростиха — от Христовъ (в акростиха ъ отсъствува, понеже в старобългарския език няма дума, която да започва с ъ).

Отбелязаните езикови особености на акростиха имат особена доказателствена сила, тъй като именно акростихът като своеобразна форма на тайнопис е в състояние да съхрани най-чисти и непроменени езикови белези.

Важно значение за атрибуцията има изборът на темата и нейната интерпретация.

Според раннохристиянски предания, отразени в редица апокрифи, в житието на апостол Андрей, запазени дори и в Стишния пролог, превеждан у нас през XIV в. от дейците на Търновската книжовна школа, апостол Андрей е просвещавал северните страни — Черноморието, Херсон, Тракия и Македония, Тесалия и Елада и земите, стигащи до Ахея. В пътешествията си стигал Армения и Грузия, покръствал на мястото, където векове по-късно възниква гр. Киев (преданието отбелязва Нестор Летописец, запазено е и в руските пролози), посещавал Ираклия, Халкидон и Трапезунд. Загинал в гр. Патра, където бил разпънат на кръст. Особено важно е апокрифното предание, че той е посетил гр. Византион (бъдещият Константинопол), където ръкоположил за пръв епископ Стахий. Въз основа на това е създадена цяла литература, стремяща се да доказва апостолския произход на Константинополската епископска катедра в спор с претенциите на римския епископ за главенство. В Константинопол са били пренесени неговите мощи по времето на император Констанций (337—361). Тази литература е познавал патриарх Фотий; установено е, че свързаният с името на патриарх Никифор Хронограф, пропагандиращ идеята, че апостол Андрей е основател на Константинополската епископска катедра, е използуван от Анастасий Библиотекар.[15]

Съществено за нас е това, че Кирил и Методий тръгват с учениците си за просветително-покръстителна мисия от земи, които традицията свързва с проповедническа дейност на апостол Андрей и особено пропагандира през IX в., че в своята дейност те несъмнено виждат продължение на неговата дейност. В делото на апостол Андрей поетът Наум е намерил пълна аналогия на делото на първоучителите и учениците им. Интересна податка в тази насока намираме в Пространното житие на Константин-Кирил. В глава XVII се разказва, че когато братята пристигнали в Рим и папа Адриан II осветил славянските книги, а епископите Формоза и Гаудерик ръкоположили техните ученици в духовен сан, „веднага отслужиха литургия в църквата на свети апостол Петър на славянски език; на другия ден служиха литургия в църквата на света Петронила, на следния ден — в църквата на свети Андрей, а оттам пък в църквата на великия вселенски апостол Павел“[16]. Извършването на литургия в църквите на апостолите Петър,

Павел и Анрей е висока оценка и признание за апостолско- просветителния характер на дейността на братята Кирил и Методий и учениците им.

Въпросът за датирането на произведението налага да се съобразим със спецификата на химнографския жанр. Произведенията на химнографията обикновено възникват като отговор на насъщна нужда, като отклик на функционална потребност. В кой момент от дейността на Кирил и Методий и на техните ученици след смъртта им възниква ситуация, която изисква ново произведение за апостол Андрей?

Отговорът на този въпрос е труден, почти невъзможен поради оскъдността на изворите за преводаческата работа на първоучителите, за хронологията на преводите и количеството химнографски произведения, преведени от тях. Кирил превежда „евангелие, псалтир и избрани служби", но дали сред избраните служби са били преведени текстовете за апостол Андрей и дали в Рим те са имали при себе си тези текстове, за да извършат служба в църквата на апостол Андрей? Не е възможно да установим в какви дни от годината са извършени службите в църквите на апостолите, за да знаем какви текстове (освен текста на литургията) са им били нужни за песенно изпълнение.

И все пак при цялата оскъдност на конкретни и точни данни най-вероятно като повод за възникването на произведението изглежда ситуацията в Рим, където Кирил и Методий пристигат с учениците си в края на 867 г., там са и през 869 г. Освещаването на славянските книги, признаването на славянския език (старобългарския език) за богослужебен наравно с еврейския, гръцкия и латинския, отслужването на литургия на този език в църквите на най-големите Христови апостоли е върховен миг на триумф и ликуване за първоучителите и учениците им. Тъкмо поради това от възможните хипотези за конкретния повод, за функционалната необходимост, от химнографска творба за апостол Андрей най-вероятна би била хипотезата, че Наум е написал канона след освещаването на славянските книги и във връзка с отслужването на богослужение в църквата на апостол Андрей. А това значи, че най-вероятна дата на написването на творбата е годината 868.

Тази хипотеза не противоречи, а се съгласува със съдържанието на канона, с общия му емоционален строй, който е повече *хвалебен,* отколкото *молебен.* Общото звучене на канона изразява чувство на приповдигнатост и възхвала, утвърждава победата чрез преодоляване на страданието, възвишения героизъм на просветителния подвиг. Мотивът за апостолско-просветителния подвиг актуализира набора от традиционни за химнографския жанр поетически образи, метафори-символи, чрез които поетът Наум изгражда необикновения образ на апостола. Той е препълнена с животворни води река, която напоява вселената, над цялата земя се носи неговият глас и пробужда спящите в неверие, блясва като мълния от изток и осветява всички краища на земята, като орел прелита над цялата вселена и поразява заблудите.

Канонът за апостол Андрей открива нова страница в историята на литературата ни от времето на Кирил и Методий. Книжовникът Наум, за когото досега се знаеше, че е само организатор на книжовния живот, че е учител – продължител на делото на Климент Охридски, сега вече може да се разглежда и като *автор,* като поет-химнописец, който владее и прилага в творбата си както задължителните, така и незадължителните съдържателни и технически особености на песенно-поетическия жанр. Забележително е, че през дистанцията на цяло хилядолетие зазвучава гласът на още един

творец на словото, на още един поет от „златния век“ на старобългарската култура.

Накрая логично е да бъде поставен въпросът: това ли е единственото произведение на Наум Охридски? Можем да отговорим, че това е единственото засега *сигурно* произведение, което е съхранило в акростиха авторския подпис на Наум. Но по езикови данни с името на Наум може да се свърже още една творба — Канон за пренасяне мощите на Йоан Златоуст, който е изграден в акростих златоустаго пренесениѥ мошчии поѭ. (Пренасянето на Златоустовите мощи възпявам). Канона намерих в ръкопис № 522 на Народната библиотека в София, Празничен миней (Скопски) от XIII. Думата мошчии от акростиха свързва това произведение с канона за Андрей, където в ннишчии има същото фонетично явление. Но вероятността Наум да е автор ще бъде преценена при публикуването на творбата.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Най-старото житие на Наум Охридски е открито и публикувано от Й. Иванов Български старини из Македония. 2 изд. С., 1931, 305—311. Новобългарски превод вж. у Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина. Т. I. С., 1943, 60—62.

[2] Иванов, Й. Български старини. . ., с. 307. Преводът е мой.

[3] Динеков, П. Стара българска литература. Т. I. С., 1950, 71—72; Е. Георгиев, Разцветът на българската литература през IX—X в. С., 1962, 156—160; История на българската литература. Т. I. С., 1962, 89—91.

[4] Дуйчев, Ив. Пространно гръцко житие и служба на Наум Охридски. — В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 261.

[5] За житията на Наум Охридски вж. Й. Иванов. Цит. съч., 305—313; Ив. Дуйчев Цит. съч., където е посочена богата библиография по въпроса; Кришто, Д., Тот, И. Данные к филологическому и историческому изучению жития Наума. — Palaeobulgarica, 1978, № 4, 58—64.

[6] По тези въпроси вж. Й. Иванов. Цит. съч., 308—310.

[7] Ильинский, Г. А. Рукописи Зографскаго монастыря на Аѳоне. — Известия русскаго археологическаго института в Константинополе. Т. 13. 1908, 253—276.

[8] Ильинский, Г. А. Цит. съч., с. 267.

[9] Стоилов, А. П. Преглед на славянските ръкописи в Зографския монастир. — Приложение на Църковен вестник, кн. VII—IX, 1903, 117—160. Тук ръкописът има сигнатура № 54.

[10] Ягич, И. В. Служебныя минеи на сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095—1097 гг. — Памятники древнерусского языка. Т. 1. Спб., 1886.

[11] Вж. Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, 19—35.

[12] Първо научно съобщение за новооткритата творба на Наум Охридски, за новооткрито произведение на Константин Преславски и за два анонимни канона, изградени в акростих и несъмнено произхождащи от същата епоха, направих на Първата комплексна конференция по българистика в гр. Шумен през 1979 г. в доклада „Новооткрити произведения на Наум Охридски и Константин Преславски и въпросът за Преславско-Охридска химнографска школа“, а първо печатно известие беше поместено на 22.V.1979 г. във в-к „АБВ“, бр. 21, в интервю „Хилядолетното българско слово. Новооткрити произведения на Наум Преславско-Охридски и Константин Преславски“.

[13] По тези въпроси вж. Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1978, с. 155; Ван-Вейк. Н. История старославянского языка. М., 1957, с. 109; Гълъбов, Ив. Ранни школи на стария български книжовен език. — Български език, 1968, № 2—3, с. 142; Гълъбов, Ив. Старобългарски език с увод в славянското езикознание. С., 1980, с. 49; Велчева. Б. Праславянски и старобългарски фонологични изменения. С., 1980, 66—72; Селищев. А. М. Слепченский кодик. — Чуждестранни учени за югозападните български говори. С., 1979, 136—137; Ф. Славски. Взаимоотношения между южнославянските езици. — В същия сборник, с. 261.

[14] Мирчев, К. Историческа граматика на българския език, с 210; Селищев, А. М. Македонская диалектология и сербские лингвисты. — Чуждестранни учени за югозападните български говори, 197—198.

[15] По тези въпроси виж великолепното изследване на Dvornik, F. Idea of apostoliciti in Byzantium and the legend of the apostle Andrew. — Dumbarton oaks studies. IV. Cambridge, Massachusetts, 1958. Преданието, че в панонските земи някога е проповядвал апостол Андроник – един от седемдесетте Христови апостоли, е отразено в Пространното житие на Методий: „Коцел прие Методия с големи почести и пак го изпрати при папата заедно с двадесет души почитани люде, да му го ръкоположат за епископ на Панония — на престола на свети Андроник, апостол от седемдесетте, което и стана". Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. 3. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов, С., 1973, с. 200.

[16] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 3, с. 140.